

HISTÒRIA DE LA LLENGUA CATALANA

ELS PRIMERS DOCUMENTS EN CATALÀ

EL CATALÀ PRELITERARI. ELS PRIMERS TEXTOS

EL CATALÀ PRELITERARI

ELS PRIMERS TEXTOS EN LLENGUA CATALANA

RAMON LLULL

LA POESIA TROBADORESCA I LA INFLUÈNCIA DE L'OCCITÀ

LES QUATRE GRANS CRÒNIQUES

L'APARICIÓ DE LA PROSA RELIGIOSA

LES FORMES COL·LOQUIALS EN EL CATALÀ DEL SEGLE XIV

BERNAT METGE I LA PROSA CANCELLERESCA

LA LLENGUA DE LA CANCELLERIA. CARACTERÍSTIQUES I EVOLUCIÓ

AUSIÀS MARC I LA POESIA DEL SEGLE XV

LA NOVEL·LA CAVALLERESCA

JOAN ROÍS DE CORELLA I LA VALENCIANA PROSA

DELS SEGLES OBSCURS A LA RENAIXENÇA

CATALÀ I CASTELLÀ ALS SEGLES XV I XVI

ELS DECRETS DE NOVA PLANTA I ELS USOS LINGÜÍSTICS DEL SEGLE XVIII

L'ODA LA PÀTRIA I L'INICI DE LA RENAIXENÇA

ELS JOCS FLORALS I LA LLENGUA

ELS TRES MODELS DE CATALÀ ESCRIT

MARIÀ AGUILÓ I LES APORTACIONS MALLORQUINES

EL CATALÀ MODERN I LA SEVA ELABORACIÓ

LA CONTRIBUTIÓ DE L'AVENÇ A L'EVOLUCIÓ DE LA LLENGUA

L'OBRA DE POMPEU FABRA I L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

ELS PRIMERS DOCUMENTS EN CATALÀ

D'ençà del segle VIII, el romanç o llengua “vulgar” va guanyant autonomia davant el llatí, i formes escadusseres d'aquest romanç emergent s'esmunyen ací i allà en els documents, fent manifest el caràcter cada vegada més artificial de la competència llatina dels lletrats. Ja llavors apareixen mostres paleses de la **variació dialectal catalana**, formada probablement arran de les modalitats del llatí – condicionades ja sigui per la intensitat de la romanització ja sigui pels substrats prevalents en els diversos territoris– que, de l'Empordà a l'Alt Urgell foren bressol de la llengua catalana.

El document més antic conservat, en el qual apareixen ja topònims amb una fonètica clarament català, és l'acta de consagració de la Seu d'Urgell (839). A partir del segle IX, i sobretot de final del segle XI, els elements vulgars en textos llatins són cada vegada més freqüents i, indirectament, permeten ja fer-se una idea dels estadis inicials del català parlat. La varietat de textos segons el grau de la barreja entre el llatí i el català és molt diversa, i en ple segle XII, quan ja sovintegen documents escrits enterament en català, encara perdura la mescla de llatí i romanç, i fins i tot de documents redactats en un llatí més acostat als models clàssics, conseqüència d'una consciència clara de l'existència de dos idiomes diferents.

Durant el segle XII la llengua vulgar accedeix de ple dret a l'escriptura. D'aquesta època és la traducció al català del *Liber iudiciorum* o *Forum iudicum*, compilació de lleis visigòtica de mitjan segle VII. Els fragments que se'n conserven mostren una llengua vulgar ben estructurada, sense gaires llatinismes, amb alguns trets fonètics occitans (potser vestigi d'un català arcaic) i amb una estructura sintàctica complexa, amb un desplegament inicial de la subordinació que contrasta amb el caràcter simple, coordinatiu, dels textos primerencs d'altres llengües romàniques.

També de final dels segle XII o de principi del XIII són les *Homilies d'Organyà*, un sermonari escrit en català, seguint les disposicions favorables a predicar en llengua vulgar establertes pels concilis de Tours, Magúncia i Reims, i amb visible influència occitana tant en alguns aspectes fònics com doctrinals, raó per la qual hom ha suposat que podria tractar-se d'una adaptació d'un text occità.

Aquesta presència de l'element occità, eventual en els escrits catalans en prosa i habitual en poesia, cal atribuir-la en part a l'estreta relació entre totes dues llengües des del punt de vista genètic i en part a les també estretes relacions històriques entre Catalunya i Occitània, que arribaren a formar una sola entitat política als segles XII i XIII.

Tot i aquesta influència, la llengua literària catalana de l'edat mitjana –i deixant de banda la poesia, que occitaneja en proporcions variables al llarg de l'època– presenta un aspecte força unificat, sense trets locals, en comparació amb el que s'esdevé en altres llengües romàniques. Això no vol pas dir, és clar, que la llengua real no presentés variacions regionals. Així ho palesa a final del segle XIII l'obra *Vides de sants rosselloneses*, editada i estudiada per Joan Coromines, el qual hi remarca la presència de formes d'un dialecte de transició cap a la llengua d'oc si bé ja essencialment català.

Té un interès especial ací seguir l'aparició i desplegament al llarg de l'edat mitjana de la **prosa historiogràfica, jurídica i administrativa**, que contribuirà en gran mesura a forjar el català com una llengua d'estat. Un exemple primigeni n'és ja el citat *Llibre jutge* (segle XII). Entre els segles XIII i XIV apareixen els primers grans codis legislatius redactats en català: *Les costums de Tortosa*, els *Furs de València*, els *Usatges* de Barcelona, el nucli més antic del *Llibre del consolat de mar* i altres.

Els *Furs* presenten un interès lingüístic particular, per tal com reflecteixen l'avenç de la llengua dels conqueridors cap al sud, però també el context mossaràbic valencià i els progressos que hi havia fet ja la influència de l'àrab. Però el més interessant de tot és de veure-hi el paper que la

cancelleria reial ja havia assumit com a instrument –i agent– de creació d’una llengua oficial d’estat. Tenen una gran riquesa de lèxic que és palesa en el gran nombre de cultismes, calcs del llatí, però també solucions pròpies, i fins i tot doblats de mots –amb la variant aràbiga i la mossaràbiga– i una munió de mots patrimonials documentats per primera vegada.

EL CATALÀ PRELITERARI. ELS PRIMERS TEXTOS

El català preliterari

Resulta molt difícil de precisar el moment que el català esdevé una llengua romànica ben diferenciada de la llatina. Sembla que fou en els segles VII i VIII quan es produïren els canvis més profunds en el llarg procés que va del llatí al català. Els historiadors consideren que en el segle VIII la llengua que parlaven els habitants del territori de Catalunya era ja català.

Els documents de l’època contenen poques, i poc explícites, al·lusions al fet que llatí i català constituïen dues realitats lingüístiques plenament diferenciades. Cal suposar, però, que la situació no devia ser gaire diferent de la de la Gàl·lia, on els documents contenen referències més abundoses i explícites. Així, els concilis de Magúncia, Reims i Tours (any 813) evidencien que el poble no entén el llatí eclesiàstic i s’acorda, en aquest darrer, de fer la predicació popular *in rusticam Romanam linguam*.

Això no comporta, però, que la llengua accedeixi a l’escriptura. Aquesta serà patrimoni exclusiu del llatí durant molt temps. Recordem que els primers textos escrits íntegrament en català són del segle XII. No obstant això, coneixem en part el que s’anomena *català preliterari* –la llengua parlada entre els inicis del segle IX i finals del XII– gràcies als documents escrits en llatí.

Els escrivans que redacten en llatí les escriptures de compra-venda, actes de qualsevol mena o testaments pensen i parlen en català, que és la llengua del seu entorn. El llatí és una segona llengua, utilitzada gairebé només en l’escriptura. No és estrany, doncs, que, sovint, ja sigui per distracció, perquè vacil·len entre dos mots que creuen sinònims, perquè no troben l’equivalència llatina d’un mot romànic, o bé per altres raons, escriguin paraules i frases breus que són inequívocament catalanes.

Aquestes formes de la parla romànica que apareixen en la documentació de l’època ens forneixen valuoses informacions sobre la fonètica, la morfosintaxi i el lèxic del català més primerenc. El del vocabulari és el camp que ens dona els materials més rics. Cal remarcar que el lèxic és especialment abundant en topònims, antropònims, noms que indiquen la relació familiar i termes que es refereixen a les eines i productes agrícoles.

Els primers textos en llengua catalana

Fins al segle XII el català no passa a la lletra escrita. Els textos de l’època preliterària, ja siguin històrics, literaris, jurídics o simplement administratius (pactes, títols de venda, testaments, etc.) són redactats en llatí, llengua que usen els únics que dominen l’escriptura: els clergues. Quan comença a fer-se necessari de posar a l’abast del poble les lleis i les normes religioses i socials vigents, les llengües romàniques tindran accés a l’escriptura. Les primeres manifestacions escrites íntegrament en català són precisament religioses i jurídiques.

El més antic d’aquests dos textos pertany a la primera meitat del segle XII. Es tracta d’un fragment de la traducció del *Forum iudicum*, un codi de lleis visigòtic, amb algunes glosses intercalades. Un segle després tenim els *Usatges de Barcelona*, compilació de normes jurídiques que constitueixen

el fonament del dret català. Del 1261 daten els *Furs de València*, que recopilen les lleis del Regne valencià i que tenen també un notable interès lingüístic.

De la darrera del segle XII o del començament del XII són les *Homilies d'Organyà*, primer gran document de la llengua catalana i el text literari més reulat que conservem. Són una col·lecció de sis sermons, amb fragments d'evangelis i epístoles en llatí, que l'autor tradueix i comenta en català. Cal suposar que sabem que la predicació en vulgar s'havia posat en pràctica des del segle IX. De mitjan segle XIII són els tres poemes religiosos més antics que se'ns han conservat: l'*Epístola farcida de Sant Esteve*, la composició “**Aujats, senyors qui credets en Déu lo paire**” i el *Planctus* de la Verge.

A partir de la segona meitat del segle XIII una nova classe social, la burgesa, sorgida arran de la crisi del feudalisme i del progrés del comerç, començà a tenir un pes específic cada cop més important en la vida catalana. Aquest fet comportà un seguit de canvis culturals transcendentals, entre els quals destaquen l'ús del català com a llengua de cultura en competència amb el llatí i la creació d'una literatura, bàsicament en prosa, destinada a un públic més ampli. L'obra de Ramon Llull, se situa en aquest context i representa l'empenta definitiva al català com a llengua de cultura i el naixement de la literatura catalana.

Ens hem de referir també al fet que, si bé no en conservem testimonis escrits, és segur que hi hagué una literatura popular que sorgí a l'ensens que la mateixa llengua: cants lírics (d'amor, de tristesa, de joia) i èpics (narracions llegendàries, històriques). Aquestes manifestacions literàries, transmeses oralment, s'han perdut. Això no obstant, els cants èpics són coneguts en part gràcies a les cançons de gesta prosificades en les *Cròniques* de Jaume I, Desclot i Muntaner.

Finalment, cal recordar l'existència d'un seguit de poetes catalans que, al llarg dels segles XII i XIII, conrearen una poesia culta i profana –la trobadoresca– que era consumida en els cercles cortesans. Ara bé, la llengua que utilitzaren no fou el català, sinó l'occità. Aquest fet es perllongà durant el segle XIV i part del XV. Tot i que els autors anaren catalanitzant –o desprovençalitzant– la llengua que empraven, no és fins al segle XV, amb Ausiàs Marc, que la poesia culta en català assoleix la plena normalitat lingüística.

RAMON LLULL

La contribució més important a la creació de la llengua literària fou l'obra del mallorquí Ramon Llull (1232 - ca. 1316). Llull tenia una clara consciència lingüística i va escriure en català, en àrab i en llatí, amb la voluntat d'arribar entenedorament a tota mena de públic. La importància lingüística de la seva obra catalana rau d'antuvi en el fet d'haver escrit en aquesta llengua, i d'haver-ho fet no solament en la poesia i la narrativa de ficció, sinó també en la prosa científica i filosòfica. Aquesta diversitat de gèneres que conreà, amb els problemes d'expressió que plantejava i que la seva inventiva va saber resoldre magistralment, és un altre dels factors que contribueixen a la magnitud de la seva aportació lingüística.

El caràcter autoreflexiu i innovador del seu llenguatge, la recerca de la bellesa de l'estil, fonamentada en la convicció que la veritat de les idees demana la bellesa de l'expressió, i l'afany proselitista són a l'origen de l'actitud teòrica i pràctica de Llull envers la llengua. És precisament aquesta actitud la que transformarà el model lingüístic incipient de la cancelleria reial en un instrument plenament apte per a l'expressió filosòfica i conceptual més subtil, mitjançant la riquesa del desenvolupament lexical i sintàctic a què Llull el sotmeté.

Llull és conscient de la limitació del llenguatge per a expressar el pensament, sobretot el pensament sublim. La idea de Llull és que “**paraula no ha poder que pusca demostrar ni significar tanta de**

veritat com enteniment pot entendre”. Allò que interessa és d’atènyer la veritat i aquesta és més fàcil de copsar intel·lectualment que d’expressar verbalment. I, malgrat aquesta convicció, Llull no desistirà de superar “la discòrdia de paraula e enteniment”, cercant el mot just i precís, creant-lo si cal, i cercant l’art d’una dicció sàvia i ordenada.

Els estudis sobre la llengua de Ramon Llull n’han destacat les característiques següents:

1) Pel que fa a la **fonètica**:

- a) La llengua de Llull presenta un vocalisme evolucionat, pròxim en alguns aspectes a la llengua actual, com en la confusió entre *a* i *e* àtones, que ja era normal, o entre *o* i *u*, fenomen molt més tardà. Altres solucions són pròpies de la modalitat mallorquina o bé són manlleus de l’occità.
- b) De vegades s’observa la coexistència de solucions fonètiques: *vesí* – *vehí* – *veí* < VICINU; *veser* – *veher* – *veer* < VIDERE; *noblesa* – *noblea* < NOBILE + ITIA.

2) Quant a les **formes gramaticals**:

- a) Hi ha restes de l’oposició entre el cas recte i l’oblic en els substantius: *hom* < HOMO i *home* < HOMINE; *sènyer* < SENIOR i *senyor* < SENIORE.
- b) En els plurals dels substantius llatins en –INES predominen les formes amb –*n*- etimològica: *hòmens*, *vèrgens*.
- c) El superlatiu habitual és analític: *lo pus* – *lo més*.
- d) Hi ha una preferència per les formes fortes dels pronoms emprats com a règim verbal, per comptes de les febles, i pel relatiu *qui* com a subjecte encara que no tingui un antecedent personal.
- e) En el verb, abunden formes d’infinitiu com *jaer*, *laer*, *trer*, *seer*, *veer*, que suposen una terminació llatina –ÇRE, per comptes dels actuals *jeure*, *lleure*, *treure*, *seure*, *veure*, que suposen una terminació –ERE. També hi ha formes d’infinitiu en les quals, per comptes de perdre’s la E final, ha desaparegut la E postònica interna: *vençre* < VINCERE, *tembre* < TIMERE, per *vèncer*, *témer*. Hi ha formes arcaiques de present de l’indicatiu, avui conservades en baleàric: (*jo*) *man*, *desempar*, *envellesc*; *parlam*, etc.; formes de perfet fortes (amb accent al radical) al costat de les febles (*degren/degueren*); al present de subjuntiu, formes sense desinència (*deman*, *perdó*) i amb desinència (*pusca*, *viva*).
- f) Entre els adverbis, apareixen formes arcaiques: *denant* ‘davant’, *pres* ‘prop’, *ans* i *enans* ‘abans’, *aprés*, *puy* ‘després’, *tost* ‘prest’, *tostemps*, *tots jorns* ‘sempre’, *assats* ‘prou’, *sí* i *hoc* ‘sí’.
- g) Entre les preposicions: *ves* i *envés* ‘envers’, *enfre* ‘entre’, *tro a* ‘fins a’.
- h) Entre les conjuncions: *mas*, *donques*, *com* per *que* amb valor modal.

3) En **sintaxi**:

- a) Preferència pels pronoms forts en funció de complement verbal (*servir a vós*), fins i tot en casos que podrien induir a confusió: “el cavaller demanà a sa muller que li digués veritat, car si no la deïa, ella auciria” [= (ell) l’occiria].
- b) Hi ha un gust per la reiteració, que sovint dóna lloc a una construcció similar a l’anomenat “acusatiu intern” de la gramàtica llatina: “com hac vista la visió”, “parlar paraules”, o a d’altres, com en el text esmentat més amunt: “[...] com enteniment [...] entendre”.
- c) Hi abunden les oracions compostes, construïdes mitjançant l’ús d’infinitius directament subordinats a un verb personal, l’ús abundant de la coordinació i de les oracions de relatiu i el desplegament de tota mena de nexes de subordinació adverbial, que permeten recollir multiplicitat de matisos lògics (causals, finals, concessius, etc.). De vegades es reitera el

nexe completiu *que*, en una mostra, no pas l'única, d'aproximació al registre oral: “jo us prec que los peccadors qui amem la vostra misericòrdia, que-ls perdonets”.

- d) L'ordre dels mots presenta inversions freqüents: el subjecte rere el verb i de vegades al final de l'oració, el complement directe davant el verb i aquest al final de l'oració si no es vol donar relleu al subjecte.

4) El **lèxic** de Llull consta d'unes set mil paraules, de les quals el 72% és de derivació popular, el 18% llatinismes, l'1% provençalismes, el 2% noms propis i el 7% lul·lismes. L'abundor de llatinismes i lul·lismes respon a les necessitats expressives a què el seu pensament especulatiu va sotmetre la llengua vulgar, mancada encara del desplegament conceptual i terminològic necessari. La distribució d'aquest material lexical no és, òbviament, homogènia, sinó que és predominant en les obres filosòfiques.

LA POESIA TROBADORESCA I LA INFLUÈNCIA DE L'OCCITÀ

Si les pràctiques verbals i escripturals de Llull i de la cancelleria reial tenen com a efecte la institucionalització d'una llengua unificada en el camp de la prosa, que al llarg del segle XIV s'imposaria en tota mena de gèneres, en el camp de la poesia les coses no van anar de la mateixa manera. La influència occitana en poesia fou perdurable, i no solament afectà la temàtica i la versificació, sinó la llengua mateixa.

Fins al principi del segle XV, amb Ausiàs Marc, els poetes catalans escrigueren adés en occità, adés en un occità esquitxat de catalanismes, adés en un català farcit d'elements occitans, segons la diversa competència dels autors o la malcurança dels amanuenses.

Val a dir que la **poesia trobadoresca**, origen de la poesia moderna i reflex dels valors i les tensions socials del món feudal, tingué una influència notable arreu d'Europa (de la poesia dels trovères a la dels *Minnesänger*, de la lírica galaicoportuguesa a la poesia siciliana), i especialment a Catalunya i al nord d'Itàlia, com a zones més pròximes.

La diferenciació entre un llenguatge de la poesia –o art– i un llenguatge col·loquial –o ús– duta a l'extrem d'emprar dues llengües diferents no és un fenomen exclusiu de la Catalunya medieval: a Castella, a la cort d'Alfons el Savi, mentre que hom usava el castellà en la prosa historiogràfica de la *General e grande historia*, es componien en galaicoportuguès els versos de les *Cantigas en loor de Santa Maria*. Entre altres autors catalans, recordem Guillem de Berguedà, Guillem de Cervera i Cerverí de Girona, i Ramon Vidal de Besalú.

Aquesta influència occitana rep un cop de gràcia amb el tractat de Corbelh (1258), pel qual Jaume I renuncia definitivament als seus drets feudals sobre Occitània. La política del Conqueridor s'orienta llavors cap al sud. La reconquesta de les illes Balears (1229-1287) i de les terres valencianes (1233-1264) tingué tres conseqüències lingüístiques importants:

- 1) L'eixamplament territorial del domini.
- 2) El desenvolupament de les grans varietats regionals –baleàrica i valenciana–, que conjuntament amb les seves matrius –el català occidental i el català oriental– constituïran una diversitat perdurable dins la unitat de la llengua catalana.
- 3) La formació, al costat de Barcelona, d'uns altres dos centres d'elaboració de la llengua i de difusió de models lingüístics: Mallorca i València. L'obra de Ramon Llull n'és la primera evidència, que continuarà en l'obra dels grans autors valencians del segle XV.

LES QUATRE GRANS CRÒNIQUES

La diversificació de gèneres, la continuïtat de la pràctica escriptuària de la cancelleria reial, la creació de l'Estudi General de Lleida (1300), primera universitat de Catalunya, i les noves aportacions des de la perifèria contribuïren a l'elaboració d'una **norma lingüística comuna** i a la capacitat expressiva del català. La prosa historiogràfica i cancelleresca, l'oratória parlamentària i la predicació religiosa, i la influència de l'humanisme són alguns dels factors a considerar.

Les quatre grans cròniques –la de Jaume I o *Llibre dels feits*, la de Bernat Desclot, la de Ramon Muntaner i la de Pere el Cerimoniós– constitueixen sengles monuments de la historiografia medieval, i la seva contribució a l'afaiçonament de la prosa catalana és bàsica.

En les tres primeres, hom ha volgut trobar-hi exemples de prosificacions de les antigues cançons de gesta catalanes. Segons això, l'únic vestigi d'aquelles composicions originàriament orals estaria en aquests fragments prosificats, és a dir, en aquestes redaccions en prosa d'un text original en vers.

- 1) El *Llibre dels feits* (1274?) narra les gestes del Conqueridor. Segurament és un producte mixt de la cancelleria reial i de la intervenció directa del rei, la qual cosa es reflecteix en la juxtaposició de dos registres, un de més curialesc i un de més popular, i en la coexistència de l'estil indirecte i l'estil directe, amb parlaments solemnes i diàlegs vius, fins i tot amb presència del fenomen de l'alternança de llengües en l'estil directe, segons la llengua de l'autor del discurs reportat (de fet hi ha alternança català/l·latí, català/àrab, català/mossàrab, català/castellà, català/occità, català/francès).

El *Llibre dels feits* fou escrit sota la direcció del monarca. L'obra, destinada a difondre's oralment, posseeix, en l'ordre lingüístic, un marcat caràcter planer i popular; és fàcil de trobar-hi repeticions i vacil·lacions, mostres de llengua viva i espontània i nombrosos refranys. Hi predominen les construccions paratàctiques. Des del punt de vista lèxic s'hi ha trobat aragonesismes, occitanismes i altres manlleus que, com en la *Crònica* de Desclot, obeeixen al desig verista de reproduir la llengua dels no catalans; així, hi apareixen paraules, expressions o paràgrafs en francès, provençal, mossàrab, àrab, castellà i aragonès.

- 2) La *Crònica de Bernat Desclot* (1288) narra els fets ocorreguts des del regnat d'Alfons el Cast fins al de Pere el Gran. A diferència de l'anterior, es caracteritza pel seu to curialesc i objectiu, ben allunyat de l'estil directe i l'expressió personal.

Segons Coll i Alentorn, la llengua de la *Crònica* de Desclot presenta particularitats d'un dialecte de la zona oriental del Pirineu i abunda en arcaïsmes. Convé destacar-hi l'ús d'altres llengües quan parlen personatges no catalans.

- 3) La *Crònica de Ramon Muntaner* (1325) és la més llarga de totes i abraça el període que va del naixement de Jaume I fins a la coronació d'Alfons III. Tot i que, dins la tradició unificadora de la cancelleria reial, la llengua d'aquesta crònica excel·leix per la seva riquesa estilística i capacitat d'expressió personal, són pròpies de l'estil de Muntaner les repeticions de mots i estructures sintàctiques, les adjectivacions formulars i reiteratives, l'abundor d'anacoluts, d'inversions i d'expressions hiperbòliques, d'apel·lacions, comparacions i proverbis.

Hom ha assenyalat que en Muntaner l'ús de la construcció “*va* + infinitiu” deixa d'ésser un recurs propi de l'estil èpic per a consolidar-se com a expressió gramatical del passat. Tot plegat contribueix a crear la impressió d'un estil popular i espontani, una mostra excel·lent del “pus bell catalanesc”, per dir-ho amb les seves paraules.

L'entusiasme de Ramon Muntaner per la dinastia de Barcelona és paral·lel al que sent per la llengua, el “bell catalanesc”, de l'expansió de la qual esdevé un testimoni directe. Tanmateix, seguint la tradició, escriu en occità un poema, el *Sermó*, que intercala en el text. Cal remar-

car la voluntat de l'escriptor d'acostar-se als oïdors o lectors de la seva obra, voluntat palesa en un estil viu i familiar, en l'ús d'expressions populars i en la presència de recursos narratius i joglarescos.

- 4) La *Crònica de Pere el Cerimoniós* (1386) reflecteix la consciència del prestigi de la reialesa catalana i la voluntat de perpetuar-lo i enaltir-lo mitjançant la redacció dels fets reials. L'expressió lingüística hi és més controlada que en les de Jaume I o Muntaner, la sintaxi hi és més articulada i les figures retòriques més abundoses, donant lloc a un estil afectat, però també més feixuc, efecte al qual contribueix la relació per jornades.

La *Crònica de Pere el Cerimoniós* fou redactada, sota el control directe del monarca, en plural majestàtic, com la de Jaume I, i s'ha conservat en dues redaccions, una més primitiva i la segona més elaborada i completa. La seva prosa manca del caràcter viu i popular de les anteriors i, en certs moments, quan adquireix la forma de dietari, esdevé seca i eixuta, però manté sempre un to estilístic elevat. Com en les altres cròniques, en aquesta alguns personatges parlen, segons la seva procedència, en altres llengües que la catalana: la provençal, l'aragonesa i la castellana.

L'APARICIÓ DE LA PROSA RELIGIOSA

La **prosa religiosa i l'oratòria sagrada** del segle XIV, després de l'aportació d'Arnau de Vilanova en el XIII, és una de les tradicions que forgen la llengua comuna medieval. Parlem del gironí arrelat a València Francesc Eiximenis i dels valencians Antoni Canals i Vicent Ferrer.

- 1) **Francesc Eiximenis** elabora un univers lingüístic particular, plenament medieval, amb voluntat d'adreçar-se a persones llegendes i no gaire lletrades: empra, doncs, un llenguatge planer, ple de matisos i dislocacions sintàctiques. No és, però, un llenguatge popular, sinó cultivat i urbà.
- 2) Cap aquesta època la **modalitat valenciana de la llengua** accedeix a l'escriptura. **Antoni Canals** és el primer a fer ús de l'expressió "**nostra vulgada llengua materna valenciana**". Sigui quin sigui el sentit històric d'aquesta denominació, no es pot pretendre que alteri la percepció de la unitat lingüística catalana. La contribució de Canals a l'elaboració de la llengua comuna rau sobretot en la riquesa del seu vocabulari i en el calc de locucions llatines, metàfores inèdites, etc.
- 3) **Sant Vicent Ferrer** és el representant més genuí de l'oratòria. Es conserven prop de 280 dels seus sermons, veritables peces de l'art oral que eren transcrites mot per mot pels seus confreres. Aquestes transcripcions, tanmateix, no són sinó un lleu reflex de la veu, les cadències, el to, les pauses i les inflexions, les brusques transicions de veu, la gesticulació del predicador: són textos per a ésser declamats i escoltats, no pas llegits. Aquests textos són un testimoni de la llengua que parlava el poble a finals del segle XIV. Un català farcit de diminutius, exclamacions, onomatopeies, expressions col·loquials, manlleus del castellà, i amb una sintaxi desgavellada, configurant tot plegat un model de prosa ben diferent de la prosa oficial emanada de la cancelleria reial.

Les formes col·loquials en el català del segle XIV

Del català parlat durant el segle XIV se'n conserven algunes mostres, especialment en textos de processos judicials que transcriuen amb fidelitat la llengua viva dels testimonis. Al marge d'aquests casos, només algunes de les obres del franciscà Francesc Eiximenis i els sermons del dominicà Vicent Ferrer escapen a les normes estilístiques de la Cancelleria reial i als artificis de la llengua literària i permeten endevinar les particularitats de la llengua col·loquial de la seva època.

En bona part, l'obra d'Eiximenis pretén d'acostar-se a un ampli públic llec i indocte; per això, diu, *vol parlar comunament e, més que més, grosserament a vegades*.

Convé remarcar que els textos d'Eiximenis presenten la distinció entre la *v* labiodental i la *b* bilabial.

L'oratòria vicentina ens ha pervingut en dues versions, l'original catalana i una traducció llatina per copistes que, situats al costat del predicador, prenen nota literal de les seves paraules. D'ací, doncs, l'extraordinari valor filològic dels sermons del sant valencià. La seva llengua és la parlada comunament, car s'adreçava a grans masses il·letrades. Per la necessitat de convèncer un auditori per mitjà de les paraules, sant Vicent exhibeix unes singulars peculiaritats lingüístiques. Les més freqüents són les interjeccions, exclamacions i onomatopeies, les quals eren acompanyades d'un ampli repertori de gesticulacions i d'inflexions de veu que per força havien d'impressionar als seus sermons.

El lèxic de sant Vicent respon a un deliberat to col·loquial. L'abundància de diminutius, per exemple, comporta una forta càrrega de tendresa. Cal remarcar també l'ús de refranys i frases fetes i de vulgarismes. Finalment, en el terreny de l'estil, les semblances, paràboles i exemples pertanyen al fons comú dels recursos de la predicació popular.

BERNAT METGE I LA PROSA CANCELLERESCA

Els treballs de la cancelleria reial i de la divulgació de les obres de Lull comportaren l'elaboració d'un **model de prosa uniformat**, que contrasta amb la inestabilitat lingüística de la poesia al llarg de l'edat mitjana. Aquest model de prosa, forjat en la redacció de cartes i documents i cròniques pels funcionaris de la cort, es caracteritza per la seva sintaxi acurada, contínuament confrontada amb els models que fornien el llatí humanístic –recuperador dels autors clàssics–, respectuosa de les cadències rítmiques –amb predomini de l'anomenat *cursus planus*– i configuradora de períodes llargs.

Es tracta d'un model de llengua àulica, elegant, conformada segons els cànons clàssics, amb molts manlleus i calcs del llatí, i amb profusió de construccions amb participis de present i de passat (“**E nós veents que açó és molt necessari...**”, “**Reebuda vostra lletra e aquella entesa, vos responem...**”), però, sobretot, d'una llengua d'estat uniformada, per contrast amb allò que s'esdevenia en altres llengües romàniques –on la divisió dialectal era patent en la llengua escrita– i per contrast també amb allò que s'esdevenia en la poesia.

Un dels mestres que excel·lí en aquesta mena de prosa fou l'humanista barceloní **Bernat Metge**.

Representant eminent de la intel·lectualitat cortesana i secretari de Joan I, Bernat Metge, alhora que culminà el model de prosa cancelleresca elegant i austera, obrí el català a la influència de Petrarca i, en general, dels corrents humanístics arribats d'Itàlia. Hom ha vist en la seva llengua la primera mostra d'una **expressió catalana moderna**, allunyada de la tradició medieval i orientada pels models clàssics humanístics. Exaltació de la bellesa formal, dicció acurada, elaboració del període i del ritme de la prosa i claredat en la sintaxi, exuberància en l'adjectivació, ús abundant de construccions amb participis de present i de passat, i també d'infinutius, inversions del verb –que sovint clou el període–, abundor de llatinismes –sovint condicionats pel rigor de l'expressió conceptual, però altres vegades gratuïts, amb una funció més aviat expressiva– són algunes de les característiques formals de la prosa de Metge, mentre que el bon gust, l'agudesesa crítica, la ironia o l'escepticisme són trets d'esperit que també s'hi manifesten.

Els esdeveniments del segle xv a Catalunya configuren un quadre social que aboquen Barcelona i el

Principat de Catalunya a una situació de decadència cultural que afavorirà la puixança cultural de València i la seva erecció com a centre de la producció lingüística i literària en català.

La norma lingüística establerta per l'ús cancelleresc es manté i fins i tot arriba a abastar terrenys que, fins aleshores, n'havien estat al marge, com la poesia i la narrativa de ficció. L'eix Barcelona-València continua condicionant amb eficàcia el desenvolupament d'un model lingüístic urbà, però la iniciativa és ara en mans valencianes, i això tant en els gèneres tradicionals de la prosa i el vers, com en l'inici de la lexicografia i el purisme gramatical, tant en la temptativa d'innovar l'estil literari com en la introducció del llenguatge col·loquial en el català literari.

Tot i aquella empena renovadora provinent de les terres del sud, no s'ha d'oblidar que la llengua resta oberta a les influències que vénen d'Itàlia, de França i de Castella, com ho testimonien els nombrosos manlleus que hi entren en aquesta època.

La llengua de la Cancelleria. Característiques i evolució

En una primera etapa, els contactes dels funcionaris de la Cancelleria amb el llatí comportaren una llatinització progressiva de la prosa catalana. Una llatinització que, iniciada en els primers anys del regnat de Pere III, obeïa al desig d'imitar rígidament els formularis burocràtics de la llengua sàvia, fins al punt d'alterar intolerablement la sintaxi del català. En són una mostra les mateixes *Ordinacions de la Cort* de Pere III. Els redactors d'aquells documents, afirma Jordi Rubió, “no tenen consciència de la llei diferent que regeix la llengua sàvia i el vernacle, consideren aquest desvalgut i pobre i creuen donar-li categoria aplicant-li una llatinització forçada”.

Cap a finals del mateix regnat, l'abandonament, ni que fos relatiu, de la inflexibilitat dels formularis per a la redacció de cartes i documents (l'*Ars dictandi* de la retòrica medieval) i la incorporació d'escrivans amb més personalitat literària redreçaren aquella anòmala subjecció del català al llatí. Al voltant de 1380 s'inicia un nou rumb estilístic a la Cancelleria. En les mans d'una fornada d'escrivents del quals Bernat Metge és l'exemple més conspicu, la llengua catalana assolirà una forma equilibrada, clàssica, perfecta. Serà l'estil que ofereixen, en paraules de Martí de Riquer, “milers de cartes, redactades en un català precís, elegant i puríssim que contribuïren, un dia darrere l'altre, a imposar per tots els dominis de la llengua una prosa exemplar i bellíssima”.

La sintaxi de la llengua de la Cancelleria es caracteritza per:

- Complement avantposat al verb i separat d'ell per una oració intercalada: “... si pena de 3.000 florins d'Aragó, a la qual no falleria rigorosa execució, desitjats esquivar...”
- Adjectiu separat del substantiu: “... la dita *sentència* contra aquell per sos demèrits *promulgada*...”
- Infinitiu separat del verb regent: “... han acostumat vostres predecessors a religió *servir*...”
- Participi separat de l'auxiliar: “... no hi *haveu* jamás, no sabem per quina causa, *entès*...”
- Oracions d'infinitiu que avui expressaríem amb subordinades: “... com se diga aquell *ésser notable e virtuosa persona*...”

AUSIÀS MARC I LA POESIA DEL SEGLE XV

En poesia Andreu Febrer, traductor de la *Divina Comèdia* de Dant, Gilabert de Pròixita i, sobretot, Pere i Jaume Marc –pare i oncle d'Ausiàs, respectivament– i Jordi de Sant Jordi, contemporani d'Ausiàs, dugueren el llenguatge cap a un progressiu **alliberament de la influència occitana**. Aquesta tendència havia de culminar amb Ausiàs Marc, en qui els pocs occitanismes residuals són condicionats per la rima i amb qui l'expressió esdevé plenament catalana i moderna, per bé que el seu to moralitzador és deutor dels valors medievals.

La voluntat de Marc de comunicar l'experiència d'una vida interior envitricollada, la seva constant anàlisi introspectiva i la intensitat dels seus sentiments donen lloc a una poesia amatòria d'expressió complexa i condensada, que de vegades en dificulta la comprensió, però que pot arribar també a solucions molt sintètiques, plàstiques i directes. El seu lèxic conté arcaïsmes, cultismes propis de la terminologia escolàstica, neologismes de collita pròpia, expressions populars. Conceptualment, la seva poesia s'estructura a l'entorn d'uns quants mots clau (*amor, amar* i els seus derivats, *jo* i altres formes pronominals afins, *delit i dolor, bé i mal, vida i mort, cors i ànima, cor, rahó, Déu, hom*, etc.).

LA NOVEL·LA CAVALLERESCA

En **prosa** l'aportació més interessant és en el terreny de la narrativa de ficció. El *Tirant lo Blanc*, de Joanot Martorell i Martí Joan de Galba, i l'obra anònima *Curial e Güelfa* són dos grans monuments de la novel·la cavalleresca de tots els temps i de la literatura catalana.

En especial, l'obra de Martorell ha estat de sempre particularment preuada i considerada un model de gènere novel·lesc.

En el *Tirant* coexisteixen dos estils que s'entrecreuen i se superposen l'un a l'altre:

- a) Un estil elevat, solemne, model d'expressió retòrica i cavalleresca.
 - b) Un estil jocós, pintoresc, amant de les descripcions humorístiques i les situacions grotesques o divertides, que utilitza la ironia, els diàlegs àgils i agosarats, el to col·loquial, els refranys i jocs de paraules, les metàfores obscenes, i que es complau en les escenes picants.
- Aquesta constant alternança dels dos estils dóna a l'obra de Martorell una frescor i una tendresa particulars, com no s'havia aconseguit en altres obres, i el contrast entre la solemnitat dels parlaments cortesans o el detall de les descripcions militars i l'expressió atrevida d'alguns personatges o la picardia de les escenes de cambra havien de fer les delícies del lector contemporani i també del lector actual.

En la llengua de Martorell trobem una preferència per algunes solucions valencianes (la terminació *-e* de la primera persona del singular del present d'indicatiu *-plore, parle-*, la terminació nominal de la mena que observem a *bellea, riquea*, l'ús d'arabismes i castellanismes, etc.).

Quant a l'anònim autor de *Curial e Güelfa*, contemporani de Martorell, mostra un bon coneixement de la tradició literària en què s'inscriu i, com aquell, tendeix a barrejar el to greu amb la paròdia, escriu en un estil fluid i elegant, amb trets dialectals que el situarien en una zona fronterera entre el català oriental i l'occidental.

Algunes característiques lingüístiques que s'hi poden observar són:

- a) exemples de plurals masculins en *-es*, al costat de casos en *-os* (*arneses/arnesos, franceses/francesos*);
- b) *los* per *lurs* i *son* per *lur*;
- c) la preferència per *aquest/aqueix* davant *est*;
- d) la desinència zero de la primera persona del singular del present d'indicatiu (*port, prech*), al costat de l'eventual terminació en *-e* (*porte, pregue*);
- e) el manteniment de la terminació *-ts* en la segona persona del plural al costat de *-au* (*anats, volets, diets* al costat de *matau, parlau, digau*);
- f) la intercalació de pronoms àtons en les formes de futur i condicional (*donar-la-m'ha, fer-vos-hia*);
- g) l'ús de les formes arcaïques del condicional en *-ra* (*donara, volguera*).

JOAN ROÍS DE CORELLA I LA VALENCIANA PROSA

La consciència del predomini cultural de València en el context del regne d'Aragó menà alguns autors a autoproclamar-se conreadors d'una nova modalitat literària que batejaren com a "estil de valenciana prosa", amb la intenció d'emfasitzar llur aportació a la tradició nacional literària i sense voluntat de posar en qüestió l'herència literària comuna de catalans, balears i valencians. Alguns han interpretat aquest "estil de valenciana prosa" com una faïç literària, mentre que d'altres creuen veure-hi una forma peculiar d'expressió local; però, en qualsevol cas, és una varietat més de la llengua catalana escrita.

Una varietat arrelada en la tradició de la prosa cancelleresca, que n'exagera l'artificiositat, el caràcter llatinitzant i emfàtic, el gust pel desplaçament del verb al final de l'oració, per les construccions d'infinitiu, pel participi de present en funció de clàusula relativa, per les perífrasis i les construccions supletives (*tenir fallença* 'faltar'), per les construccions negatives en comptes d'afirmatives (*no tard* 'aviat', etc.), per la supressió del nexa completiu *que*, pels neologismes i per l'acumulació d'adjectius, per la recreació del ritme; una varietat de prosa, en fi, que pretén construir amb els elements de la llengua vulgar un sistema d'expressió culte com el del llatí. L'expressió màxima d'aquest corrent és l'obra de Joan Roís de Corella.

Hem vist fins ací com, des dels orígens tardollatins fins a la plenitud del segle xv valencià, la llengua catalana emergeix amb personalitat pròpia entre les romàniques i, d'un "parlar vulgar" que malda per esmunyir-se entre els textos llatins –única llengua escrita del moment–, esdevé una **llengua de cultura** apta per a tota mena de gèneres –de la prosa al vers i de la ficció a la filosofia–, la llengua nacional de la comunitat catalana i la llengua oficial d'estat de la corona catalanoaragonesa.

Hem vist també el paper que, en aquest procés, hi fan l'activitat ininterrompuda d'una institució com la cancelleria reial i el geni dels grans escriptors que conrearen el parlar matern i elevaren la seva capacitat de conceptualització i d'expressió fins a fites inimaginables poc temps enrere. L'acció combinada d'aquests dos factors, entre altres, fou la responsable gradual del que hem anomenat la *koiné* medieval catalana.

DELS SEGLES OBSCURS A LA RENAIXENÇA

Del segle xvi a mitjan segle xix s'estén el període de l'anomenada **decadència de la llengua catalana**. Tanmateix, el concepte s'hauria d'aplicar amb propietat a la història literària catalana més que no pas a la història lingüística, car allò que entrà en un decandiment profund fou, en primer lloc, la creació literària pròpiament dita i, parcialment, l'ús del català en l'escriptura.

De fet, alguns autors menors i una certa classe de literatura popular continuà produint-se en català, com també la documentació jurídica i administrativa fins al començament del segle xviii. Però, sobretot, el català mai no cessà d'ésser la llengua parlada del poble; llevat d'alguns sectors de l'aristocràcia i de la intel·lectualitat, el desconeixement del castellà restà un fet absolutament normal entre el poble fins que, ben entrat el segle xix, no es declarà obligatòria l'escolarització dels infants.

Català i castellà als segles xv i xvi

La **influència del castellà** a les terres catalanes és un fet antic, que comença a adquirir un caràcter parainstitucional al llarg del segle xiv, amb l'adveniment de la nova dinastia castellana dels Trastàmara i la instal·lació a la cort de cercles intel·lectuals castellans, amb el prestigi que se'n deriva per a la llengua.

Posteriorment, la desaparició de la cort reial de les terres catalanes té dues conseqüències:

- a) La desaparició de la cancelleria reial com a factor d'unificació lingüística.
- b) El trasllat de part de l'aristocràcia autòctona i el seu enllaç amb famílies castellanescs. Però no serà fins ben entrat el segle XVI que podrem parlar de **castellanització de certs sectors socials**. En el regnat de Carles I, i a conseqüència de l'ajut del rei en la guerra de les Germanies, l'aristocràcia valenciana es castellanitza. En el regnat de Felip II s'accentua el centralisme castellà; en el de Felip III té lloc l'expulsió dels moriscs, fet que incrementa la pèrdua demogràfica esdevinguda arran de guerres i epidèmies, i en el de Felip IV la guerra dels Segadors, revolta dels catalans contra el centralisme encarnat pel comte-duc d'Olivares.

ELS DECRETS DE NOVA PLANTA I ELS USOS LINGÜÍSTICS DEL SEGLE XVIII

El segle XVIII representa un procés d'inflexió en l'etapa de decadència, ja que en la guerra de Successió pel tron d'Espanya, pel qual competien Carles d'Àustria i Felip d'Anjou, els catalans s'arregleraren amb aquell primer i foren finalment vençuts després del setge i la caiguda de Barcelona. Els vencedors borbònics aboliren totes les lleis i institucions de Catalunya i promulgaren els **Decrets de Nova Planta**.

Només se'n salvà Menorca, que durant el segle XVIII estigué majoritàriament sota dominació britànica (i, òbviament, les terres nord-catalanes, ja incorporades a França el 1659).

Les conseqüències de la Nova Planta per a l'ús de la llengua catalana foren nombroses:

- a) S'imposà, si més no en teoria, l'espanyol com a única llengua oficial.
- b) Es tancaren totes les universitats de Catalunya i es creà la de Cervera.
- c) Es prohibiren determinats tipus de publicacions populars en català.
- d) Una *pragmàtica* de Carles III imposà l'ensenyament obligatori en espanyol a les escoles (tot i que potser no s'aconseguí *de facto*).
- e) Es prohibiren les representacions teatrals que no fossin en espanyol, etc.

De fet, però, no serà fins al segle XIX que, sota la influència del model d'estat centralitzador eixit de la revolució francesa i de l'imperi napoleònic, moltes d'aquestes prohibicions esdevindran efectives.

I tanmateix, malgrat tot l'aparell jurídic i repressiu de l'estat, el català s'ha mantingut en l'ús oral i espontani com la llengua del poble; no ha estat sinó fins a les grans transformacions econòmiques, demogràfiques i tecnològiques del segle XX –i amb els grans trasbalsos polítics que les han acompanyat–, que ha aparegut la **primera generació catalana** enterament **bilingüe**.

Ultra la voluntat de permanència dels seus parlants com a comunitat diferenciada, és evident que el manteniment del català ha estat directament proporcional a la ineficàcia amb que els diversos estats –espanyol, francès, italià– hi han aplicat el pes del seu aparell repressiu. Això explicaria en part la desigualtat en el procés de descatalanització dels diversos territoris.

La decadència de la creació literària, llevat de certes manifestacions populars (romanços, goigs, teatre), la defecció lingüística de les classes dirigents i la subordinació social i política havien conduït a una situació en què mancava un model de referència propi o en què aquesta funció ja no l'acomplia el català, sinó la llengua forastera.

Certament, el català era al final del segle XVIII la llengua quotidiana de la major part de la població, però la pressió cultural sobre aquesta cada dia era més forta i el camí vers la hibridació lingüística i la conversió en un patuès s'havia iniciat.

Aparentment, res no hauria fet sospitar que en un termini relativament curt havia de produir-se una renaixença i, poc després, l'endegament d'un procés de reconstrucció nacional en el qual la llengua hauria d'ocupar una funció primordial i la creació d'un nou model de llengua literària comuna hauria d'arribar, no solament a ésser proposat des d'unes mínimes instàncies de poder recuperades, sinó fins i tot a ésser acceptat pel conjunt de la col·lectivitat. Tanmateix, el camí que havia de menar a aquest objectiu no era planer.

L'ODA LA PÀTRIA I L'INICI DE LA RENAIXENÇA

Sota l'impuls del moviment romàntic, que va promoure una consciència històrica i un interès per les realitats nacionals, i també sota l'impuls de la represa econòmica i de la revolució industrial tardana, es desenvolupà la **Renaixença** catalana, l'inici de la qual hom fixa convencionalment el 1833, any de publicació de l'oda *La pàtria* de Bonaventura Carles Aribau. La llengua catalana tornava a ésser emprada com a llengua de cultura, de primer en l'àmbit de la poesia, després en l'assaig i en la premsa literària i humorística i, finalment, en la premsa diària.

Els Jocs Florals i la llengua

La **restauració dels Jocs Florals** tingué un gran ressò popular. Hi participaren autors tan importants com Jacint Verdaguer –veritable forjador del català modern– i Àngel Guimerà, entre molts altres, i erudits com Manuel Milà i Fontanals, Joaquim Rubió i Ors i el mallorquí Marià Aguiló. El conreu de la poesia com a gènere i l'enaltiment patriòtic anaren de la mà, i ben aviat la reivindicació de l'autonomia lingüística i de l'autonomia (i fins i tot independència) política esdevingueren inseparables.

Aviat fou percebuda la necessitat d'una nova codificació de la llengua, i alguna iniciativa en aquest sentit fou promoguda des del mateix Consistori dels Jocs Florals.

Milà i Fontanals, Antoni de Bofarull i Rubió i Ors publicaren un assaig d'ortografia catalana que, tanmateix, no va prosperar. La dificultat d'assolir un llenguatge literari unificat era deguda a la ruptura que havia representat la decadència, però també a la creació de tradicions d'escriptura diferenciades al llarg del segle XIX.

Els tres models de català escrit

Hom ha reconegut tres concepcions diferenciades del que havia d'ésser el **català escrit**. Aquestes concepcions arrelaven, és clar, en actituds determinades envers la llengua, la comunitat lingüística i l'abast del procés de recuperació, com també en usos i costums personals o de grup.

- 1) “**El català acadèmic de tradició moderna**”, designat així perquè es basava en l'adopció de la tradició del català literari dels segles XVII i XVIII, que fou anomenat “acadèmic” pel seu artifici i distanciament de la llengua parlada. Quant a les seves característiques formals, era una barreja de la llengua clàssica basada en la norma occidental i de la llengua escrita al cantó oriental del nostre domini en el període de la decadència.

En ortografia, els autors que seguien aquest model escrivien amb *-a-* les formes de plural dels substantius femenins (*noias*) –però no de tots (*mares*)– i també certes formes verbals (*parlas, parlan; parlavas, perdíam, temíau, dormían; parlariás, perdríam, dormiríau*), mentre que en altres formes usaven *-e-* (*parlares, rebérem; reben, dormen; parle, parles* –per l'actual *parli, parlis*–); escrivien amb *-r* final els infinitius en *-re* (*móurer, pérdrer*) i també alguns substantius acabats en *-e* (*càlzer*); no empraven la grafia *ç* (però mantenien alternances com *bras, brassos/bracejar*); representaven el so de *xeix*, tant entre vocals com a final de mot, amb el dígraf *-ix-*, etc.

- 2) “**El català acadèmic de tradició antiga**”, anomenat així perquè els seus partidaris adoptaven l’ortografia del català dels segles XIII i XIV, quan existia un llenguatge literari unificat amb el qual s’identificaven catalans, valencians i balears. També creien en la diferència entre la llengua escrita i l’oral, tenien la voluntat d’arribar a una norma comuna per a tot el domini i defensaven les solucions ortogràfiques antigues, com ara els plurals en *-es*.
- 3) “**El català que ara’s parla**”, els defensors del qual no veien la necessitat de crear un llenguatge literari unificat que pogués ésser acceptat arreu del domini lingüístic. Ridiculitzaven els models que cercaven d’enllaçar amb la tradició, ja fos moderna o antiga, i pretenien adreçar-se al gran públic –molts conreaven el teatre o altres gèneres populars– d’una manera entenedora i directa, reflectint el llenguatge parlat en el seu àmbit local. De fet, doncs, no era una sola manera, sinó moltes, d’escriure el català.

La conseqüència de tot això fou que, a final del segle XIX, el desgavell gramatical dels textos que es publicaven en català era considerable, i l’anarquia ortogràfica, superior. Aquesta situació serà el punt de partida de l’ortografia fabriana.

Marià Aguiló i les aportacions mallorquines

Mentrestant, la influència del moviment renaixentista havia arribat a València, amb Teodor Llorente i Constantí Llombart, però hi tingué un efecte limitat, malgrat que aquest darrer autor defensava la necessitat d’establir una relació permanent amb el Principat. A Mallorca, per contra, hi hagué una sèrie de contribucions i de propostes ortogràfiques, gramaticals i lexicogràfiques, orientades al principi per una reivindicació regionalista (mallorquinista). Aquesta tendència, però, fou capgirada per l’actitud de Marià Aguiló, el qual contribuí intestimablement a la recuperació del sentit unitari de la llengua, a més de fer aportacions cabdals al coneixement de la llengua catalana mitjançant l’elaboració d’una gramàtica i d’una important obra lexicogràfica.

EL CATALÀ MODERN I LA SEVA ELABORACIÓ

La contribució de L’Avenç a l’evolució de la llengua

A les acaballes del segle XIX, un nou moviment pren força a Catalunya: el **modernisme**. Ací el recordem per la contribució que un grup de joves a l’entorn d’una revista, *L’Avenç*, feren al debat sobre la llengua a Catalunya.

Jaume Massó i Torrents, director de la revista, acollí amb entusiasme la idea de Joaquim Casas-Carbó, Alexandre Cortada i Pompeu Fabra de llançar una campanya lingüística des de la seva publicació. Tots ells coincidien en llur desig d’uniformitat ortogràfica, llur preferència per la varietat central de la llengua catalana, llur afany de progrés i de modernitat i, finalment, llur profund anticastellanisme, més que no pas, potser, en les solucions ortogràfiques concretes.

L’obra de Pompeu Fabra i l’Institut d’Estudis Catalans

Una conjugació de factors d’ordre polític, lingüístic, institucional i social contribuirà de manera decisiva a posar fi a l’anarquia lingüística que caracteritzava les activitats literàries en el tombant de segle. I no solament a això, sinó també a situar el català al nivell de les llengües estandarditzades en un període relativament breu.

Entre els factors humans cal destacar dos noms: el del polític Enric Prat de la Riba i el del gramàtic Pompeu Fabra.

Prat de la Riba, amb la seva visió d'home d'estat, aconseguí un mínim poder regional des del qual va poder iniciar una obra de recuperació nacional, la qual havia d'integrar una planificació lingüística racional i decidida.

Pompeu Fabra, amb la seva competència, la seva decisió i la seva capacitat de cercar el consens, havia de dirigir l'execució de la codificació lingüística del català.

Però, per damunt dels homes, hi hagué el context polític, social i institucional que afavorí el reeiximent d'una empresa que el poeta Carles Riba qualificà temps després de "noble follia". Tal era la dificultat que feia presumir la situació de partida, abans descrita. Alguns dels elements d'aquell context a tenir en compte són els següents:

- 1) L'any 1901 el mallorquí mossèn **Antoni Maria Alcover** llança una *Lletra de convit* a tots els catalans perquè col·laborin en l'obra del seu *Diccionari de la llengua catalana*, aportant-hi informació local.
- 2) En 1903, i al marge de la universitat oficial, es fundaren els **Estudis Universitaris Catalans**, primera institució científica plenament catalana.
- 3) A principi del segle xx apareix el **moviment noucentista**, amb un programa de renovació cultural i política i amb una ferma voluntat d'assolir una llengua literària comuna i institucionalitzada, apta per al conreu de qualsevol disciplina.
- 4) L'any 1906 se celebrà, també per iniciativa de mossèn Alcover i sota la seva responsabilitat, el **I Congrés Internacional de la Llengua Catalana**, al qual assistiren uns 3.000 congressistes, entre els quals diverses figures de la filologia romànica internacional.
- 5) També en 1906 es constitueix el moviment polític unitari de **Solidaritat Catalana**, que durà Prat de la Riba a la presidència de la Diputació de Barcelona (1907).
- 6) L'any 1907 Prat de la Riba creà l'**Institut d'Estudis Catalans**, i el 1911 s'hi creà la Secció Filològica. L'IEC serà la institució encarregada, entre altres coses, de dur a terme la codificació de la llengua catalana, la seva elaboració i el seu estudi científic.
- 7) En 1914 es constituí la **Mancomunitat de Catalunya**, de la qual esdevingué president Prat de la Riba. Des d'aquesta institució, de poders relativament limitats, es donarà l'empenta decisiva cap a la normalització de la llengua catalana.
- 8) Entre 1913 i 1932 s'acompleixen els objectius de **codificació del català**. Les fites principals són:
 - a) Les *Normes Ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans (1913), seguides de l'important *Diccionari Ortogràfic* de Pompeu Fabra, publicat per l'IEC (1917).
 - b) La *Gramàtica Catalana* de Pompeu Fabra, assumida com a gramàtica normativa oficial i publicada per l'IEC (1918).
 - c) El *Diccionari General de la Llengua Catalana* de Pompeu Fabra, assumit com a normatiu per l'IEC (1932).
- 9) Potser més important i tot i que els agents de la codificació normativa, fou la **reacció de la societat catalana** en el seu conjunt davant la proposta normativa de l'IEC. Per bé que no es pot pas dir que l'acceptació fos unànime de bell inici, ja que existiren nuclis de contradictors tant al Principat com a València o a les Illes, en general la reacció fou molt positiva i diaris, escriptors i editors aplicaren les normes de l'IEC de manera immediata.

D'altra banda, les reticències regionals foren vençudes a poc a poc i, quan l'any 1932 se signaren públicament a Castelló unes *Normes ortogràfiques*, que eren les de l'IEC amb lleus retocs, la reforma fabriana havia estat acceptada arreu del domini lingüístic.

Relacionats aquest elements que ens han d'ajudar a contextualitzar i a entendre l'obra de Fabra, ens centrarem a continuació en els seus aspectes interns, tot atenent d'antuvi als objectius i als principis que la inspiraven, segonament als mètodes i, finalment, als resultats.

L'**objectiu** era clar: dotar el català d'una normativa única i estable, modernitzar-lo, a fi de convertir-lo en una llengua de cultura il·limitadament apta per a les necessitats expressives de la vida i de la ciència modernes, a la manera de les altres llengües europees, fer-ne un model de referència per a tots els membres de la comunitat catalanoparlant; ras i curt: retornar als catalans l'orgull i la dignitat de pertànyer a una comunitat nacional diferenciada, en possessió d'una llengua nacional amb una passat gloriós i, sobretot, amb capacitat de projecció cap al futur.

Tot això, tanmateix, havia de resultar no pas de l'abrandament de la passió, sinó del rigor de l'observació empírica, de l'estudi i de la racionalitat de les propostes.

Formalment, l'objectiu de reconstruir el llenguatge literari català havia de consistir a recuperar l'estat i la fesomia que la llengua catalana hauria tingut si no hagués patit una decadència literària tan pronunciada, si la comunitat dels parlants no hagués estat subordinada políticament i culturalment a altres nacions i si una pressió cultural abassegadora no l'hagués sotmès durant quatre segles a l'influx d'altres llengües. Ni podia ser la mera sanció del català parlat ni havia de ser un mer retorn a la seva forma arcaica.

Aquesta llengua comuna de referència –aquesta llengua estàndard, diríem avui– havia de ser necessàriament supradialectal. A aquesta idea –i també a la feblesa de la cohesió de la comunitat lingüística– respon el caràcter composicional de la **normativa fabriana**.

Fabra no es va limitar a seleccionar una varietat geogràfica del català per a convertir-la en el català normatiu, sinó que atengué diversos aspectes de la realitat dialectal a l'hora de prendre decisions normatives. Així, quan en una qüestió les solucions dialectals divergien, formulava una proposta amb què podien identificar-se diversos dialectes.

Alguns aspectes de la normativa fabriana són els següents:

- 1) En **ortografia**, es va decantar pels plurals femenins en *-es* i per les formes verbals en *-es* i *-en* (i no en *-as* i *-an*, com havien fet els “acadèmics de tradició moderna” del segle XIX) perquè, a més de ser més antigues, corresponien a la pronúncia real en català occidental, mentre que la tria podia ser indiferent per als catalans orientals, que confonen *a* i *e* àtones.
- 2) Va regular **l'ús de b i v** d'acord amb els dialectes que fan la distinció entre els sons corresponents, fins i tot en contra del criteri etimològic.
- 3) Va mantenir la grafia de **r i t finals**, que en certs dialectes són “mudes” però en d'altres no ho són.
- 4) Va mantenir **el dígraf -ix-** per a representar el so de *faixa* o de *feix*, que uns parlants pronuncien com un sol so i d'altres com a dos sons.
- 5) En la **morfologia verbal**, va establir com a normatives les formes centrals, sense deixar de consignar les balears i valencianes.
- 6) En la qüestió de la **sintaxi pronominal** no va sancionar cap dels sistemes existents, sinó que va proposar un sistema híbrid català-valencià, amb una lògica interna pròpia.

I amb aquest darrer punt arribem a un altre dels principis seguits per Fabra.

La idea que la llengua normativa ha de respondre a un **ordre lògic** que faciliti la claredat i propietat de l'expressió és antiga. A Fabra l'havia d'atreure, a més, per tarannà i formació. La solució donada al sistema dels pronoms febles i a la seva sintaxi, basada en un principi de màxima biunivocitat de la relació forma-funció, anava en aquesta línia. La solució donada a la qüestió del participi concertat es basa d'antuvi –contra el criteri que sostenia Alcover– en el reconeixement del funcionament actual de la llengua, però també en el principi suara esmentat.

La llengua catalana, com qualsevol altra llengua nacional, posseeix una **autonomia** pròpia amb relació a les altres llengües veïnes. És a dir, el sistema lingüístic del català no es confon amb cap altre. Ara, la política d'intervenció lingüística –això és, la planificació– havia de permetre, tanmateix, donar encara més relleu a les funcions que tota llengua nacional aconsegueix: la **funció**

cohesionadora, adreçada cap endins de la comunitat i tendent a dotar el grup d'unitat interna, i la **funció separadora**, adreçada cap enfora i tendent a distingir el grup de qualsevol altre grup veí.

És des d'aquesta doble perspectiva que cal entendre l'obra de depuració del català i el decantament per solucions no coincidents amb l'espanyol –que Fabra practicà des de l'època de *L'Avenç*.

Ara bé, el català no deixa de ser una llengua romànica ni de pertànyer a un àmbit cultural específic. Convenia, doncs, estudiar la resposta que francès, italià i altres llengües europees havien donat a problemes gramaticals o ortogràfics comparables i cercar solucions similars, a fi que el català no en discrepés gaire. Aquest principi matisava, doncs, el principi d'autonomia en un sentit que el lligava a un context lingüístic i cultural més ampli. A aquest principi responen les solucions donades a mots com *àcid*, *diftong*, *heroic* (per les antigues *àcit*, *diftonch*, *heoryc*) –compareu llatí *heoricus*, espanyol *heroico*, italià *eroico*, francès *héroïque*, anglès *heroic*, etc.

Ja Prat de la Riba s'havia adonat que la llengua catalana no solament estava necessitada de normativització, sinó que també li calia un treball d'elaboració lexicogràfica, terminològica, sintàctica, fraseològica i estilística, i això s'havia d'aconseguir mitjançant la concurrència de tres elements.

1. **Traductors:** calia endegar la sistemàtica traducció de textos clàssics i moderns, literaris i científics.
2. **Escriptors:** calia un desenvolupament intern de les potencialitats lingüístiques.
3. **Científics:** calia que el català abracés també l'àmbit de la recerca científica, cada vegada més important de cara a la modernització, i aquesta era una de les tasques assignades de bell antuvi a l'IEC.

La invitació que Fabra adreçava als escriptors perquè comprovessin la viabilitat de les seves propostes i col·laboressin activament en la reforma lingüística i a difondre-la pot entendre's a la llum d'aquesta necessitat complementària d'elaboració de la llengua –i també com una manera de posar a prova les propostes normatives i de crear consens al seu entorn.

Hem vist fins ací alguns dels objectius i principis generals que guien l'obra de Fabra com a gramàtic i lexicògraf. Aquests principis contenen implícits sovint uns certs mètodes o maneres d'actual davant els problemes que calia resoldre. Per començar, calia una preparació que no era a l'abast de tothom ni de tots els qui escrivien sobre la qüestió lingüística:

1. Una familiaritat amb els principis i els mètodes de la lingüística històrica i comparativa.
2. Un coneixement de la llengua antiga, de l'etimologia i la història de les formes lingüístiques i de llur evolució fonètica.
3. Un coneixement dels parlars actuals, ja que sovint els uns conservaven encara allò que ja havien perdut els altres.
4. Un coneixement dels procediments genuïns de formació de mots.
5. Un coneixement de les altres llengües romàniques i de la seva gramàtica històrica.
6. Una capacitat d'anàlisi lingüística lògica i rigorosa.
7. Un coneixement pràctic del context social en què es duia a terme la reforma lingüística.
8. Una capacitat d'avaluació de la viabilitat de les diverses propostes.

Fabra havia acumulat una certa experiència en aquests camps d'ençà dels seus primers treballs de joventut, gaudia d'una autoritat moral i d'un reconeixement social que havien de facilitar-li la feina, i també disposava de l'autoritat institucional que emanava de l'IEC. Tanmateix, l'única gràcia d'una reforma lingüística com la que ell havia emprès és que acabi essent acceptada pel col·lectiu social.

Per això podem dir que la persona, les institucions i la societat lletrada van conjuminar-se feliçment per assolir en poc temps un dels objectius importants en el procés de normalització nacional: la creació d'un **estàndard català únic**, estable i universalment acceptat.

Quant als resultats del seu treball, cal recordar primerament les obres de caràcter normatiu ja esmentades, és a dir, les normes ortogràfiques, la gramàtica i el diccionari oficials.

Però l'**obra lingüística de Fabra** és més extensa, i inclou:

1. Diverses **gramàtiques**, de caràcter descriptiu o normatiu, entre les quals destaquem la *Gramàtica de la llengua catalana* (1912), molt interessant des del punt de vista lingüístic pel seu caràcter descriptiu i per la informació dialectal que conté, i l'anomenada pòstuma, la *Gramàtica catalana* (1956), publicada a cura del seu deixeble Joan Coromines.
2. Diversos **tractats d'ortografia**, entre els quals destaquem l'esmentat *Diccionari ortogràfic*.
3. L'edició, amb M. de Montoliu, del *Diccionari Aguiló*.
4. Diversos **estudis i treballs d'ordre tècnic** sobre aspectes concrets de la gramàtica catalana, publicats en revistes especialitzades.
5. **Obres de caràcter doctrinal**, on explicita els objectius i els fonaments de la reforma lingüística, com *El català literari* (1932).
6. Obres de **divulgació lingüística** o de divulgació de l'obra de reforma, escrites per al gran públic, com *Les principals faltes de gramàtica* (1925), les *Qüestions de gramàtica catalana* (1911) i les *Converses Filològiques*, una llarga sèrie d'articles publicats a *La Publicitat* del 1919 al 1928, que després han estat recollits en forma de llibre.

L'obra de Fabra i de l'IEC va dotar la nació catalana dels instruments elementals per al seu **redreçament cultural i lingüístic**, i no solament això, sinó que també la va preparar per a la resistència cultural i lingüística dels obscurs anys que s'aproximaven.

Malauradament, la desfeta militar del 1939 i la llarga postguerra que la va seguir van interrompre bruscament, i van comprometre seriosament, el laboriós redreçament que havia experimentat el català. En el període posterior a la nova pèrdua de les institucions pròpies i de les llibertats democràtiques, l'IEC es limità a subsistir en la clandestinitat primer, en una semiclandestinitat després i en una situació de tolerància finalment, fins a arribar al seu nou reconeixement mitjançant un reial decret (1976) i al reconeixement de la seva autoritat lingüística per una llei del Parlament de Catalunya (1991).

En el **terreny normatiu**, l'IEC ha dut a terme treballs importants:

- a) Ha elaborat una proposta normativa per a la llengua estàndard oral.
- b) Ha publicat un nou *Diccionari de la llengua catalana* (1995).
- c) Ha iniciat els treballs per a una nova gramàtica.

En el **terreny de la recerca lingüística** l'IEC porta a terme altres treballs que contribuiran a un millor coneixement de la llengua catalana i a la creació d'una infraestructura que ha de possibilitar ulteriors investigacions. Entre aquests treballs podem esmentar els següents:

- a) El Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana –del qual hom ha realitzat ja un diccionari de freqüències en format CD-ROM.
- b) El **Diccionari del Català Contemporani**.
- c) La BDOL o Base de Dades de les Oficines Lexicogràfiques –font del DIEC.
- d) L'*Atlas lingüístic del domini català*.
- e) El *Glossarium Mediae Latinitatis*.
- f) La part catalana del projecte panromànic *Patronymica Romanica*.

- g) Altres projectes en els àmbits tradicionals de la lexicografia i la gramàtica, però també en els de la sociolingüística, la variació lingüística i la bibliografia.

En l'àmbit de la terminologia, l'IEC participa com a entitat consorciada en el TERMCAT i en supervisa els treballs d'elaboració terminològica. Recentment s'ha creat el Centre de Referència d'Enginyeria Lingüística de la Generalitat de Catalunya, el qual acollirà grups de recerca de les universitats catalanes i de l'IEC, institució que, a més, actuarà com a entitat gestora.

Afortunadament, han quedat enrere els temps en què la universitat oficial vivia d'esquena a la realitat catalana i a les necessitats de la societat. Una mostra recent és la declaració pel reconeixement de la unitat de la llengua catalana signada pels rectors de les universitats del domini català i pel president de l'IEC i adreçada a les autoritats polítiques autonòmiques i estatals (29 de maig de 1996).

Un dels objectius d'aquest centre de referència serà la creació de recursos lingüístics –corpus lexicogràfics, terminològics, fonètics, dialectals, sociolingüístics– o infraestructures de recerca per a llur ulterior explotació. Aquest és el primer pas per al **tractament informàtic de la llengua** amb objectius teòrics o pràctics, i és una necessitat de primer ordre per a la pervivència d'una llengua al segle XXI.